

Lamija Hadžiosmanović

ESEJI I TESAVVUF U ĆATIĆEVOM DJELU

(U povodu 90-godišnjice smrti)

Rezime

O Ćatiću pjesniku i prevodiocu pisano je sa svih aspekata. Međutim o Ćatiću esejisti gotovo da se ne zna ništa, iako njegovi eseji o divanskim perzijskim i turskim pjesnicima i proznim piscima kazuju mnogo o širini pjesnikovog obrazovanja.

Među Ćatićevim esejima posebno mjesto zauzima esej pod naslovom: *Utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo*. Po ovome tekstu, sasvim je jasno da je perzijska tesavvuvska poezija imala snažnog utjecaja i na Ćatićeve stihove i da je Ćatić proučavao tesavvuf, razumio ga i veoma značajki interpretirao.

UZ IME MUSE ĆAZIMA ĆATIĆA (1878-1915) uvijek se navodi epitet pjesnik, a rijetko ili gotovo nikako esejist. Čini nam se da ne možemo ni Ćatićevu poeziju sagledati sa svih aspekata a da se ne osvrnemo na njegove eseje, koji pokazuju pjesnikovu intelektualnu radoznalost da se iskaže i u ovome književnom žanru i time potvrdi ne samo svoj izuzetan prevodilački dar, nego i svoje široko obrazovanje. Ćatić to nije radio stihijski, nego je u ovim

njegovim proznim radovima zadovoljena i hronologija i preciznost u podacima. Kao da je progovorila pjesnikova iskonska potreba da ponudi čitaocu čitav niz osmanskih tesavvufskih pjesnika, da ih prouči i prevede po koji fragment iz njihovog pjesničkog djela. Tu nisu zastupljeni samo suhi biografski podaci, nego se Ćatić dobro upoznao sa svakim od njih, proučio njihovo pjesničko djelo, pa ih tek onda predstavio javnosti. Možda je to i potreba za bijegom iz svakodnevnice, nostalglična želja da između toliko teških sudbina pronađe i svoju, na vagi, ne puno lakšu.

Osim pjesnika i proznih pisaca osmanskog vremena, od kojih su mnogi pisali i na perzijskom jeziku, Ćatić nam je predstavio i dosta žena pjesnikinja, istina nešto modernijeg poetskog izraza, i pisaca reformista devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća. Posebno ga je zanimao Tevfik Fikret, pa je ostavio dosta proznih fragmenata ovoga pisca. Međutim, kako to nije tema našega rada, nećemo se ovim ni baviti.

Najznačajniji esej koji pokazuje Ćatićevo široko poznavanje kulturno-historijskih i književnih prilika osmanskog vremena je, bez sumnje, *Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo*¹. Koliko je Ćatić poznao divansko tesavvufsko pjesništvo, njegov komplikovan stil, te zadatu rimu i metar, najbolje svjedoči ovaj esej. U spomenutoj vrsti pjesme motiv je sakriven i sve je kazano metaforom, kao što naš pjesnik objašnjava: *Dakle njima nije svrha – kako rekosmo – u svojim duševnim izlivima hvaliti objekte, nego slaviti Boga kao prauzrok tih objekata, koji su samo oblici božanskih atributa*.²

Ovaj tekst, kao kruna Ćatićeve proze, ustvari je sukus njegovih eseja o pojedinim pjesnicima i proznim piscima tesavvufskog usmjerenja. Tek kada se pomno iščita ovaj Ćatićev rad, postajemo svjesni koliko je Ćatić bio široko obrazovan, a uz to akribičan i precizan. Ćatić je pomno proučio tesavvuf³, islamski filozofski pravac koji je imao duboke utjecaje na osmansko pjesništvo. Taj utjecaj je bio toliki *da su osmanlijski pjesnici sve trope, slike i figure, pa i smisao cijelih verzova i kitica ad verbum prenosili u svoja djela, te je stoga i sam njihov*

¹ Musa Ćazim Ćatić: *Misticizam i utjecaj Perzijanaca na tursko pjesništvo*, Biser, Mostar, 1912., I, 5-12.

² Isto, str. 134.

³ *Tesavvuf*- islamski filozofski pravac, koji je postao posebno zanimljiv za nauku od devetnaestog stoljeća. Tesavvuf je bio i ostao fenomen spornih mišljenja i često nenaučnih i tendencioznih razmišljanja. Stoga ova velika tema ostaje još otvorena za proučavanje.

jezik sličio napolici perzijskih i turskih riječi. Pjesnik u ovom dragocjenom tekstu objašnjava tesavvuf, istina imenujući ga kao misticizam i simbole, koji su, kao i sama pjesma, višeznačni.

Naravno, ne može se ni očekivati da se tesavvuf, kao filozofska pojava, objasni u nekoliko rečenica, ali i iz ovih kraćih objašnjenja koje nam Ćatić nudi, jasno je da je pjesnik shvatio osnovne postulate ovoga, često nedokučivog filozofskog pravca.

Ćatić je, u ovom tekstu, u kraćim naznakama, pisao, između ostalih, i o Šejhu Širaziju (14. st.), koji je na turski jezik preveo *Razijin cvjetnjak* i objasnio sve dvoznačne i višeznačne termine sufijske poezije. Tu Ćatić, nudeći dosta argumenata, tvrdi da je puno toga preuzeto od Aristotela i drugih grčkih filozofa, koji posmatraju *u nesavršenom vide savršeno*, jer, da bi se uočila manjkavost, trebalo bi sagledati savršenost.

U ciklusu eseja o osmansko-turskim književnicima posebno mjesto dao je *Ruhiju Bagdadskom*⁴ (umro 1589.), inače sufiji šiitskog mezheba. Ovaj misaoni pjesnik bio je derviš-asketa, koji je u svojoj poeziji ismijavao licemjerstvo, zavist i podlost – svakog ko je samo težio za bogatstvom i vlašću. On je bio predan samo Stvoritelju, ali i dovoljno ponosan da je znao kako se treba suprotstaviti oholom. Ruhiju Bagdadskom bila je tekija jedino utočište, gdje je meditirao u osami. Baš tu je nastao i njegov nadaleko poznati *Terdži-i bend*⁵ iz kojeg nam je Ćatić ponudio i neke stihove u svom prijevodu i prepjevu:

*O nemoj mislit da smo mi op'jeni
Sokom od grozda – iz čaše od zlata –
Duše nam samo "Elestu"⁶ opija;
Mi članovi smo dobrog Harabata.*

.....

*Mi na ovome prolaznome sv'jetu
Nit smo vladari, ni bosjaci goli;*

⁴ Musa Ćazim Ćatić: *Ruhija Bagdadski*, Sarajevo, Gajret, 1912., V, 9-10.

⁵ O pjesničkim vrstama u divanskoj književnosti, više vidi: Fehim Nametak: *Vrste i oblici u našoj književnosti na orijentalnim jezicima*, Život, Sarajevo, 1983., XXXII, Knj. LXIV, 9-10.

⁶ *Kur'an*, VII, 171.

*Poniznim ljud'ma ponizit se znamo,
Pram oholima stostruko smo 'holi*

Mnogi osmanski pjesnici svoje divane pisali su na perzijskom jeziku. Čini nam se da je to bio manir toga vremena, jer, recimo, i Sinan-paša ispričava se što je svoje djelo napisao na turskom jeziku. U šesnaestom stoljeću živio je i djelovao i Derviš-paša Bajezidagić Mostarac (umro 1603.), državnik, pjesnik, ratnik, koji je ostavio iza sebe dva Divana, i to na perzijskom i turskom jeziku, ali oni do sada, nažalost, nisu pronađeni. Naš pjesnik ili nije znao za izuzetno darovitog Derviš-pašu, ili nije mario za ovog pjesnika, pa ga u svojim esejima nije ni spomenuo.

Ćatićevom izoštrenom umu i širokom spektru poznavanja divanske književnosti nije izmakao ni nadaleko čuveni pjesnik i šejh-filozof *Galib-dede*⁷, koji je također, u svojoj poeziji slijedio tesavvufsku misao. *Ljubav, Ljepota i Srce* su pojmovi koji dominiraju Galib-dedeovim stihom:

*Ova plamena pjesma je o Vatrenoj Ljubavi -
Melodije gizdave i okovi krvavi.*

Galib-dede je, ne samo svojom pjesmom, nego i inače tvrdio da Ljubav vlada svijetom i odražava se na svemu živom i neživom. Kad nema ljubavi, poremećena je ravnoteža između Boga i čovjeka. Ljubav je pokretač i regulator odnosa među ljudima. Jedino se čistotom ljubavi čovjek može približiti Apsolutu. A srce, opet, kao trezor Ljubavi emanira iz sebe Ljubav i osvjetljava put onome čije srce nije prazno. Ćatić je virtuelno uspio prevesti i prepjevati komplikovane Galib-dedeove stihove, uspjevši razotkriti njegovu skrivenu misao.

*Srce moje, srce moje,
Što te tako tuga mori;
Ah, znaš da si ruševina,
Ti si hazna začarana
Gdjeno silno blago gori.*

Galib-dede se napajao "Mesnevijom" Mevlana Dželaluddina Rumija (umro

⁷ Osmanlijski pjesnik Galib-dede, Biser, Mostar, 1912., 13, I, 7-9.

1273.)⁸ i kao gorljivi pristaša mevlevijskog tarikata učio iz ovog poetskog djela, pa je tako usvojio filozofiju mevlevija i vjerno je prenosio u svoj stih.

Međutim, Galib-dede kao ličnost i pjesnik i hvaljen je i kuđen, s obzirom na to da je unosio nove motive u svoju poeziju, što je književna kritika odbijala. O tome, između ostalog, Ćatić veli: *Za Galiba je mašta pjesnička stvaralačka moć, a slike su mu vrhunac umjetnosti. Kod njega je više fantazije nego osjećanja. Njegove su slike svijetle i istančane, duboke i otmjene, katkada nejasne, ali žive i refleksivne. Da ih shvatimo i osjetimo, potrebno nam je podulje razmišljati, a kraj toga moramo imati kroz više godina uzgajan estetski ukus.*

Ćatić je ostavio i dosta veliki tekst o satiričnom pjesniku Nef'iju (početak 17. st.)⁹, koji je imao toliko britku i uvredljivu riječ da ga je to odvelo u nasilnu smrt. Uz to bio je samohvalisav. Da li da tu osobinu shvatimo kao pjesnikovu nadmenost ili manir vremena u kome je živio, teško je o tome suditi. Iako je imao puno razloga da o sebi tako misli, bio je često krivo tumačen. Vispren, snažan duh, iskričave misli, obrazovan, darovit, tako da su čak i njegovi kritičari o njemu razmišljali kao o najvećem osmanskome pjesniku. Kao što i Ćatić s pravom primjećuje: *Nef'ija je, prije svega, pjesnik snažnih božanskih izraza, on dugo i dugo traži riječi, pa kad ih nađe i jedne s drugima poveže, onda nam se one čine slivene u jednu jedinu riječ, koja – kad ispod njegovog pera izlazi, zvuči poput zlatnog cekina.*

*Pero moje čudotvorno pjeva
Ljepše nego tisuću slavuja
Na sv'jetu mi niko ravan nije
Osim plamna Kelimova¹⁰ gaja*

⁸ *Mevlana Dželaluddin Rumi* jedan među najvećim misliocima i pjesnicima Istoka. Porijeklom je iz perzijske pokrajine Horasan. Kao dječak s ocem se uputio prema Hidžazu i u Nišapuru susreo se s poznatim perzijskim pjesnikom Feriduddinom Attarom, koji je na njega izvršio veliki utjecaj. Rumi je predavao na poznatim medresama. Kada se u Konji susreo s učenim dervišom Šemsuddinom Tebrizijem, pod njegovim utjecajem posvetio se tesavvufu. Osnivač je mevlevijskog tarikata, a njegova predanost tesavvufu i izuzetan dar i obrazovanje rezultirali su poznatim pjesničkim djelom *Mesnevi*a. Rumi je ostavio iza sebe i *Divan*, te filozofsko djelo *Fihri ma fihri*.

⁹ *Musa Ćazim Ćatić*: Pjesnik Nef'ija, Biser, Mostar, 1918., II.

¹⁰ Čudotvorni Musaov (Mojsijev) štap, koji se pretvorio u zmiju, koja guta oganj što su ga Faraonovi vraći proizveli.

*Svako slovice ciklus mi je tajni
Kemalova božanskog divana,
A svaka mu tačkica je mala
U srdašcu Enverinu rana.*

Iz Ćatićevog prevodilačkog pera pojavili su se izbrušeni snažni stihovi ovoga pjesnika, koji je jedan dio svoga djela ponudio na perzijskom jeziku. Kako je suvereno vladao perzijskim jezikom mogu nam potvrditi i mišljenja književnih kritičara koji su ga upoređivali sa nadaleko poznatim perzijskim pjesnicima kao što su Fejzi, Urfi, Hakani i drugi.

Naš pjesnik odvaja povelik prostor i za Fuzulija, koga naziva *prvakom turskih pjesnika*. Ovaj pjesnik, kojeg Ćatić ubraja u najveće osmansko-turske pjesnike, većinu svojih pjesama napisao je na perzijskom jeziku. U njegovom životu i djelu nailazimo na čudesno lijepu mješavinu arapsko-osmansko-perzijske civilizacije. Svoje djetinjstvo proveo je u Bagdadu i odrastao u atmosferi tužnih pripovijedanja o mučeničkoj smrti *hazreti Huseina*, sina *Alija ibnu Taliba*, Poslanikovog zeta i četvrtog halife. Upravo u takvom ambijentu nastalo je Fuzulijevo poznato djelo *Jadovanka* i *Bašča sretnika*. Za razliku od drugih divanskih pjesnika njegovog i kasnijih vremena, Fuzuli piše jednostavnim stilom i lahkoraumljivim jezikom, izbjegavajući često neshvatljive metafore i alegorije. Bilo mu je važno da ga manje učen čovjek zavoli i shvati. U tom smislu i naš pjesnik zaključuje: *Načelo je da pjesnikova djela moraju biti ogledalo stoljeća kojem je pjesnik pripadao i svijetu događaja koje je pjesnik vidio ili o njima čuo.*

I sam Ćatić navodi da Fuzulija savremenici nisu uvažavali, ali da je pjesnik bio svjestan svoje poetske snage, pa se na to nije ni obazirao. Ćatić, u svom briljantnom prepjevu, donosi jednu Fuzulijevu pjesmu koja jasno govori o odnosima tadašnje intelektualne javnosti prema ovom pjesniku. Potkrijepićemo ovo zapažanje jednim fragmentom iz ove pjesme:

*U takvoj zemlji ja sam
Kada bih krv si pio
I kad bih dušu svoju
U njezine pjesme slio;
Kada bih na tisuć konaca
Nanizo kamenje drago
I kad bih u tišini bašča*

*Sadio cvijeće blago,
Tad opet niko ne bi
Bacio pogled na to:
Rekli bi ružici trnje
A dragom kamenju blato*

Osmanski divanski pjesnici, redom sufije, odnosno obrazovani derviši i šejhovi, imali su prirodnu potrebu da oponašaju perzijske pjesnike, čija im je riječ bila uzor u sačinjavanju divana. Posebno tu Ćatić ističe utjecaj mevlevija, iz čijeg su se okrilja pojavile mnoge značajne poete. Iako je kolijevka mevlevijskog tarikata Mala Azija, on nosi biljeg perzijskih derviških redova, jer mu je i korijen u Perziji. I Ćatić, govoreći o ovom utjecaju, veli da je “Mesneviya”, djelo Dželaluddina Rumija, *više stoljeća osmanlijskom lijepom knjigom vladalo i držalo na životu utjecaj Perzijanaca na Osmanlije*.

Svi ovi veći i dublji utjecaji trajali su uglavnom do osamnaestog stoljeća. Od tada postepeno se mijenja arhitektonika stiha i način pjevanja, premda se stidljivo uvlače i formom, rimom i metrom u okamenjeni stih. Tek će devetnaesto stoljeće donijeti vidne novine u svim vidovima života, pa će se i književnost sve više okretati Zapadu. Klasična poezija, istina, trajaće sporadično sve do kraja devetnaestog stoljeća i jedan Bošnjak *Arif Hikmet-beg Stočević* (umro 1903.), reformista, pravnik, političar i pjesnik, ostao je vjeran sufijskoj divanskoj poeziji, jer je i sam, u poznijim godinama, postao gorljivi sufija.

Međutim, i u tom vremenu, kada vlada slobodniji stih, metar i rima, kada prozna književnost sve više prihvata teme i motive svakodnevnice, utjecaj perzijskog pjesništva nestaje. O tome Ćatić, između ostalog, kaže: *Naravno da taj utjecaj Iranaca i njihova misticizma nije mogao vječito trajati; on se pomalo počeo gubiti već u doba Nef'ije (17. stoljeće), naročito u vrijeme elegantnog i raskalašnog carigradskog pjesnika Nedima, kadno se počela živo osjećati potreba turske društvene reformacije i što bližeg odnošaja Osmanlija sa Zapadom*.

Epoha utjecaja perzijskog pjesništva na tursko, može se reći, prestaje sa Šejhom Galibom (18. st.).

* * *

Ako je djelo jednog pisca na određen način, i slika njegovog života, što svakako i jeste, onda se ne može sasvim isključiti ni Ćatićeva naklonost sufizmu. Već i njegovi eseji o divanskim sufijskim poetama pokazuju, ne samo pjesnikovu

intelektualnu radoznalost da se upozna sa civilizacijskim tokovima jedne epohe i njemu bliskih zemalja, nego i iskrenu zainteresiranost da nešto od toga pokuša i usvojiti. Nema nikakve sumnje u to da se naš pjesnik nadahnjivao sufijjskim idejama i da je simbole koji dominiraju poezijom i poetikom Istoka rado unosio i u svoje pjesme. Neki književni historičari i kritičari Ćatića su samo ubrajali u poete lualice, kojima je, općenito uzevši, vjerski zanos dalek i nedohvatljiv, a sufizam je samo manir koji bi katkada ovladao njegovim stihom. Među njima je i Darko Tanasković, koji je ponudio svoje viđenje: *Taj nepredvidljivi simpatični i pravdoljubivi boem, koji se znao i uz ramazan napiti, zagrebački drugar Matošev i Ujevićev, bio je sušta suprotnost smernog, samosavladivog, gvozdeno disciplinovanog kontemplatornog derviškog mentaliteta, koji sagoreva na plamenu tajanstvene vatre predavanja Tvorcu*¹¹.

Sa ovim Tanaskovićevim mišljenjem se ne bismo u potpunosti mogli složiti. Zna se da se Ćatić nije često držao slova Kur'ana i da je bio boem, ali, ne bi trebalo smetnuti s uma da je doživljavao i trenutke katarze u kojima bi se svim svojim bićem predavao Sveživom, moleći Ga da mu povрати spokoj i urazumi ga. O tome svjedoče i mnoge njegove pjesme:

KUR'AN

*Nebeska knjigo, štono plamen vjere
U mom se srcu s tvojih riječi budi:
Po Tvome vrtu misao mi bludi
I cvijeće pjesme ponajljepše bere.*

.....

*Pred veličanstvom Tvojim evo sada
Griješni pjesnik u zanosu pada
I usnom mašte ljubi usta sveta,*

Posebno je karakteristična pjesma *Teube-i Nesuh* (Pokajanje), koja sva odiše sufijjskim idejama. Već je dovoljan dokaz tome, da ju je Eva de Vitray Meyerovitch uvrstila u svoju prestižnu *Antologiju sufijjske poezije*¹². Tewba je u sufizmu prva

¹¹ Darko Tanasković: *Misticizam u poeziji Muse Ćazima Ćatića*, Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1980.

¹² *Eva de Vitray Meyerovitch: Antologija sufijjskih tekstova*, Zagreb, 1988., str. 64-65,

stepenica za pročišćenje, pa je jasno da je i Ćatić preživljavao teške trenutke, izgarajući od želje da se vrati i da krene putem koji će ga odvesti do Njegovog zadovoljstva. Tanasković čak smatra da ova pjesma nema ni elemenata sufizma i čudi se da ju je autorica odabrala za svoju Antologiju.

Iako se Ćatić, kao što smo rekli, u životu ponašao daleko od ponašanja sufijskih pjesnika, uzora njegove poezije ovoga žanra, mnoge njegove pjesme, kao i *Pokajanje*, svjedoče da je želio da njegov život krene drugim tokom i da nadjača štetne porive. Naš pjesnik je sagorijevao u nekom samo njemu znanom plamenu, koji ga je vodio samouništenju:

*Bar kad bih načas mog'o s bića svoga
Trgnuti sjenu grijeha i strasti
Ah, da bar hoće, povrh čela moga
Velikog sunca jedan osm'jeh pasti!*

*Zgažena ljepoto! Vrati mi se vrati,
Jer ja to čeznem, čuj, u mojoj duši
Gorko i bolno pokajanje cvili*

U svakom slučaju, Ćatić je bio podvojena ličnost i najčešće nije umio naći životnu ravnotežu, koja bi mu donijela mir. U njemu su se istovremeno borili David i Golijat, ali, nažalost, većinom je ovaj drugi pobjeđivao.

Međutim, ma kako gledali na Ćatićev život u odnosu na njegovo djelo, mi ćemo u mnogim njegovim pjesmama naći dosta elemenata sufizma, posebno kada su u pitanju simboli: *leptirica i svijeća, ruža, slavuj, rumen-usne, soluf, trepavice, srce i Ljubav* kao dominantna Ćatićeve pjesnikove riječi.

*Nek se majska ruža stidi
Pred ljepotom đula tvoga
Kad si od nje rumenija
Slatka ružo srca moga!
Ja bih pjesmu svoju dao,
To jedino blago,
Za to žarko oko Tvoje
Moje milče drago!*

*U kineskoj maloj vazi
Na prozoru sobe moje
Cvijeta zambak čist i bijel
Nevinosti poput Tvoje*

Iako je Čatić, zaboravljajući prostor i vrijeme, znao se predati trenutku koji bi njime nadvladao, bez ikakve sumnje, on je islam nosio duboko u sebi. Tradicionalna sredina u kojoj je rastao i odrastao svakako je učinila da nije ni mogao ni htio izbrisati temeljne principe vjere, pa je pratio islam u širem kulturološkom smislu. Pa zar bi inače mogao ponuditi s tolikom ljubavlju i znanjem izbrušene i uglačane prijevode najvećih islamskih mislilaca Istoka, proučiti tesavvuf i davati znalačke komentare i objašnjenja komplikovane sufijske poezije.

To potvrđuje i ciklus pjesnikove religiozne poezije, iz koje izbija takva pjesnička snaga da čitalac ostaje zapanjen. Nadahnut Božijom veličinom, pjesnik skrušeno stoji pred Prijestoljem Sveživog i ponizno mu se predaje:

*Pred Veličanstvom Tvojim evo sada
Griješni pjesnik u zanosu pada
I usnom mašte ljubi usta sveta*

*Sa kojih med je Tvojih riječi teko
O vječno slovo Bog je tebe rek'o
Da budeš luča vasionog svijeta*

I Čatić je, kao i mnogi raniji pjesnici mutesavvufi, svoje poetsko djelo glačao i u takvim trenucima tražio puta da se izbavi iz kandži ovosvjetskih zala, želeći da nađe puteve pročišćenja i Približenja. Istina, tu želju za Sjedinjenjem nadjačala je njegova boemska slobodoumna priroda, ali to ga nije činilo sretnim. *Apsolutna Ljubav*, kao ideal koji želi dostići, ostala je pjesnikova imaginacija, jer je život podigao nepremostivu prepreku. Pratila ga je osebujna pjesnička i ljudska sudbina kao kob, a ezoterična simbolika bila je znak njegovog unutrašnjeg proživljavanja. ♦

Abstract

Much has been written about Ćatić the poet and translator, from every perspective. But almost nothing is known of Ćatić the essayist, although his essays on Persian and Turkish divan poets and prose writers speak volumes of the breadth of this poet's education.

One of Ćatić's texts entitled *The Influence of Persians on Turkish Poetry* occupies a particular place among his essays. It is plain to see from this essay that Persian Sufi poetry had a powerful influence on Ćatić's own verses as well, and that Ćatić had studied Sufism, understood it and interpreted it with great skill.